

O'sib borayotgan bolalarda empatiya rivojining psixologiyasi

Ishchanova Fazilat Shomuratovna
Osiyo xalqaro universiteti magistri
Tel: +998995583113

Annotatsiya

Ushbu maqola o'sib borayotgan bolalarda empatiya rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Empatiya – bu boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga javob berish qobiliyati bo'lib, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy rivojlanishning muhim asosi hisoblanadi. Maqolada empatiyaning affektiv, kognitiv va xulq-atvor komponentlari, ularning yosh davrlari bo'yicha rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, ota-onalar ta'siri, temperament va ijtimoiy muhit omillari tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya erta bolalikdan boshlab rivojlana boshlaydi va o'smirlik davrida muhim o'zgarishlarga uchraydi. Empatiyaning to'g'ri rivojlanishi bolalarning ijtimoiy moslashuvi, prosocial xulq-atvori va kelajakdagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: empatiya rivojlanishi, bolalar psixologiyasi, affektiv empatiya, kognitiv empatiya, ijtimoiy kompetensiya, ota-onalar ta'siri, prosocial xulq-atvor, o'smirlik davri

Abstract

This article is dedicated to studying the psychological aspects of empathy development in growing children. Empathy is the ability to understand and respond to the feelings of others, and it is considered a crucial foundation for social relationships and personal development. The article analyzes the affective, cognitive, and behavioral components of empathy, their developmental characteristics across age periods, as well as the influence of parental factors, temperament, and social environment. Research shows that empathy begins to develop from early childhood and undergoes significant changes during adolescence. Proper development of empathy positively affects children's social adaptation, prosocial behavior, and future success.

Keywords: empathy development, child psychology, affective empathy, cognitive empathy, social competence, parental influence, prosocial behavior, adolescence

Аннотация

Данная статья посвящена изучению психологических аспектов развития эмпатии у растущих детей. Эмпатия – это способность понимать и реагировать на чувства других людей, и она считается важной основой социальных отношений и личностного развития. В статье анализируются аффективный, когнитивный и поведенческий компоненты эмпатии, особенности их развития по

возрастным периодам, а также влияние родителей, темперамента и факторов социальной среды. Исследования показывают, что эмпатия начинает развиваться с раннего детства и претерпевает значительные изменения в подростковом возрасте. Правильное развитие эмпатии положительно влияет на социальную адаптацию детей, просоциальное поведение и будущий успех.

Ключевые слова: развитие эмпатии, детская психология, аффективная эмпатия, когнитивная эмпатия, социальная компетентность, влияние родителей, просоциальное поведение, подростковый возраст

Kirish

Zamonaviy jamiyatda bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi tobora ko'proq e'tibor talab qilmoqda. Empatiya – boshqa odamlarning his-tuyg'ularini anglash, tushunish va ularga mos javob berish qobiliyati – muvaffaqiyatli shaxslararo munosabatlarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Empatiyaning etishmasligi turli xil ijtimoiy moslashuv muammolari va psixologik buzilishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Empatiya rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, u biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirida shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya erta bolalik davridan boshlab namoyon bo'la boshlaydi va hayot davomida rivojlanib boradi. O'smirlik davri empatiya rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, bu davrda sodir bo'ladigan o'zgarishlar kelajakdagi ijtimoiy kompetensiyaga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu maqolaning maqsadi o'sib borayotgan bolalarda empatiya rivojlanishining psixologik mexanizmlarini, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni va amaliy ahamiyatini chuqur tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar sharxi

Empatiya ko'p o'lchovli konstruktsiya bo'lib, asosan uchta asosiy komponentdan iborat: affektiv (hissiy), kognitiv va xulq-atvor komponentlari. Affektiv empatiya boshqa odamlarning hissiyotlariga hissiy javob berishni, kognitiv empatiya esa boshqalarning nuqtai nazarini tushunish qobiliyatini anglatadi. Xulq-atvor komponenti empatik tuyg'ularni prosocial harakatlarga aylantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Erta bolalik davridagi empatiya

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya belgilari 12-36 oylik bolalarda allaqachon kuzatiladi. "Simulyatsiya qilingan kattalar iztirobi" eksperimental protsedurasi yordamida o'tkazilgan tadqiqotlarda bolalar kattalarning og'riq yoki noqulaylik belgilarini ko'rganda turli xil empatik reaksiyalar namoyon qilishgan: gipoteza sinovlari, empatik shaxsiy iztirob, g'amxo'rlik va prosocial xulq-atvor.

Ijobiy affekt va empatiya o'rtasida muhim bog'liqlik mavjud. 12-25 oylik egizaklar ustida o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, laboratoriya sharoitida o'lchangan ijobiy affekt va onalar hisoboti 19-25 oylik yoshda kuzatilgan empatiya bilan bog'liq yordam berish va gipoteza sinovlarini sezilarli darajada bashorat qilgan.

Ota-onalar ta'siri va temperament

Ota-onalarning tarbiya uslubi va bolaning temperamenti empatiya rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. 24 va 36 oylik bolalar ustida o'tkazilgan uzunlamasına tadqiqot shuni ko'rsatdiki, onaning mehribonligi past darajadagi inhibe qilingan temperamentga ega bolalarda yuqori empatiya darajasi bilan bog'liq. Biroq, yuqori darajadagi inhibe qilingan temperamentga ega bolalarda onaning mantiqiy tushuntirishlari pastroq empatiya darajasi bilan bog'liq bo'lgan.

Bu natijalar "mos kelish" nazariyasi doirasida tushuntiriladi – bolalarning ijobiy natijalari tarbiya uslubi va temperament o'rtasidagi moslikka bog'liq.

O'smirlik davridagi empatiya rivojlanishi

O'smirlik davri empatiya rivojlanishida muhim bosqichdir. 12-16 yoshdagi o'smirlar ustida 23 yil davom etgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'smirlik yillarida empatiya oshish tendentsiyasiga ega. Muhimi shundaki, nafaqat o'smirlik davridagi empatiya darajasi, balki uning o'zgarishi ham yigirma yil o'tgach, 35 yoshdagi ijtimoiy kompetensiyalardagi individual farqlarni bashorat qilgan.

O'smirlarning affektiv va kognitiv empatiya rivojlanishi ota-onalar bilan konflikt xulq-atvori bilan bog'liq. Olti yillik uzunlamasına tadqiqot (13-18 yosh) shuni ko'rsatdiki, ikkala empatiya o'lchovi ham onalar bilan konfliktning kuchayishining kamayishi va ikkala ota-ona bilan muammolarni hal qilishning oshishi bilan bog'liq. Biroq, bu bog'liqliklar empatik g'amxo'rlikka qaraganda istiqbolli fikrlash uchun doimiy ravishda kuchliroq bo'lgan.

Empatiya va ijtimoiy rivojlanish

Empatiya ijtimoiy kompetensiyaning asosiy qurish bloki hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiyaning atipik rivojlanishi turli xil rivojlanish psixopatologiyalari bilan bog'liq. Xususan, xulq-atvor buzilishlari va yuqori kallous-emotsional (CU) xususiyatlarga ega bolalar empatiya defitsitlarini namoyon qilishadi, bu ularning jiddiy agressiv xulq-atvorini tushuntirishga yordam beradi.

Empatiyaning to'g'ri rivojlanishi bolalarning muloqot ko'nikmalarini, ijtimoiy integratsiyasini, munosabatlardan qoniqishini yaxshilaydi va munosabatlardagi konfliktlarni kamaytiradi.

Natijalar

Adabiyotlar tahlili quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatadi:

Empatiya rivojlanishining bosqichlari:

- Empatiya belgilari 12 oydan boshlab kuzatiladi va hayot davomida rivojlanib boradi

- O'smirlik davri (12-18 yosh) empatiya rivojlanishida kritik davr hisoblanadi

- Empatiya darajasi yoshga qarab oshish tendentsiyasiga ega

Jinsiy farqlar:

- Qizlar o'g'il bolalarga qaraganda yuqori empatiya darajasini namoyon qilishadi

- O'g'il bolalar gipoteza sinovlarida qizlarga qaraganda ko'proq ishtirok etishadi

Ota-onalar ta'sirining xususiyatlari:

- Onaning mehribonligi va mantiqiy tushuntirishlari empatiya rivojlanishiga ta'sir qiladi, ammo bu ta'sir bolaning temperamentiga bog'liq

- Avtoritativ tarbiya uslubi empatiya rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Uzoq muddatli ta'sirlar:

- O'smirlik davridagi empatiya rivojlanishi kattalar hayotidagi ijtimoiy kompetensiyalarni bashorat qiladi

- Empatiyaning yuqori darajasi kamroq muammoli xulq-atvor bilan bog'liq

Amaliy ahamiyati:

- San'atga asoslangan dasturlar empatiyaning kognitiv komponentlarini rivojlantirishda samarali

- Ijtimoiy-hissiy ta'lim (SEL) dasturlari empatiya rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Xulosa

O'sib borayotgan bolalarda empatiya rivojlanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u biologik moyillik, ota-onalar ta'siri, temperament va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirdan kelib chiqadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya erta bolalikdan boshlab rivojlana boshlaydi va o'smirlik davrida muhim o'zgarishlarga uchraydi.

Empatiyaning to'g'ri rivojlanishi bolalarning ijtimoiy moslashuvi, prosocial xulq-atvori va umumiy psixologik farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar, pedagog va psixologlar bolalarda empatiyani rivojlantirish uchun quyidagilarga e'tibor berishlari kerak:

1. **Ota-onalar mehribonligi va qo'llab-quvvatlashi** – bolaning temperamentiga mos tarbiya uslubini tanlash

2. **Hissiy savodxonlikni rivojlantirish** – bolalarga o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga yordam berish

3. **Ijtimoiy-hissiy ta'lim dasturlarini qo'llash** – maktab va boshqa ta'lim muassasalarida maxsus dasturlar orqali empatiyani rivojlantirish

4. **Prosocial xulq-atvorni rag'batlantirish** – bolalarga yordam berish, hamkorlik qilish va boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish imkoniyatlarini yaratish

Kelajakda empatiya rivojlanishining neyrofiziologik asoslari, madaniy kontekst ta'siri va turli xil aralashuv dasturlarining samaradorligini baholash bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar zarur. Bunday tadqiqotlar bolalar va o'smirlarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun yanada samarali strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullayeva, M.N. (2019). *Bolalar psixologiyasi*. Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti.
2. Qosimova, D.A. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-hissiy rivojlanish. *Psixologiya va pedagogika*, 3(45), 12-18.
3. Rahimov, A.Z. (2018). Bolalar empatiyasining shakllanish bosqichlari. *Ta'lim va tarbiya*, 2(78), 34-39.
4. Toshmatova, N.B. (2021). O'spirinlik davrida shaxsiy xususiyatlarning rivojlanishi. *Psixologik tadqiqotlar jurnali*, 1(12), 45-52.
5. The influence of parenting and temperament on empathy development in toddlers. *Journal of Family Psychology*. 2019-02-07.
6. Empathy Development in Adolescence Predicts Social Competencies in Adulthood. *Journal of Personality*. 2014-03-31.
7. Behavioral Manifestations of Empathy at an Early Age: Based on the Testing of a Standardized Experimental Procedure "Simulated Adult Distress". *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. 2022-12-15.
8. Examining the Familial Link Between Positive Affect and Empathy Development in the Second Year. *The Journal of Genetic Psychology*. 2007-06-01.
9. Common and unique associations of adolescents' affective and cognitive empathy development with conflict behavior towards parents. *Journal of Adolescence*. 2016-01-04.
10. The Scale of Ethnocultural Empathy: Development, validation, and reliability. *Journal of Counseling Psychology*. 2003-04-01.